

Abwehrstelle Ostland Nordpol

KÜLLI NIIDASSOO

Ida-Preisimaal, Königsbergi lähedal Grossraumi raudteejaama ja Neuhofi küla vahel asus 1944. aastal Vene Vabastusarmee¹ laager (ametlikult *Dienststelle Feldpost 57219*). Nii oli kirjas laagri väraval rippunud sildil. Sinna, enamasti Neuhofi õppelaagriks nimetatud paika, sattusid tol aastal mitmed eestlasedki, eesmärgiga saada saksa luureradisti väljaõpe.

Leonid Barkovi raamatus "Abwehr Eestis" märgitakse, et "kümne kilomeetri kaugusel Königsbergist oli *Abwehrstelle* luure- ja diversiooniagentide kool, kus õpetati välja vene valgekaartlaste ja Baltimaade natsionalistide hulga värvatud spioone Nõukogude Liitu saatmiseks. Koolis õppis umbes sada inimest. Programmi läbivõtmiseks kulus kolm nädalat."² Rohkem andmeid nimetatud kooli kohta raamatust ei leia. Ometigi arreteerisid Smerši organid Punaarmee Eestisse jõudmisel mitmed seal väljaõppe saanud luurajad ning arhiivis säilinud juurdlusprotsesside materjalid võimaldavad saada ettekujutuse ühest Hitleri-Saksamaa-poolsest luurevõrgu korraldamise katsest Eestis.

Käesolev kirjutis püüab anda ülevaate mõnede eestlaste rännakust läbi Riias paikneva luurekooli ja Königsbergi lähedal asuva laagri.

1944. aasta alguses oli Punaarmee ägeda pealetungi survele tekkinud otsene oht, et armeegrupp "Nord" taandub Eestist. Seepärast kerkis

üles vajadus organiseerida kiiremas korras enne Nõukogude vägede tulekut Eestis oma agentuurvõrk, mis hakkaks Saksamaad varustama operatiivandmetega. Luureorganisatsiooni Nordpol raames valmistati ette radiste ning diversantlike ülesannetega rühmade juhte. Väljaõppe saanud luureagendid pidid jääma Nõukogude tagalasse, igaüks tal le määratud asukohta. Nende ülesandeks oli vastavalt instruktaazile alustada teatud kuupäevast alates tegevust. Nordpoli õppelaagri ülemaks oli major Marwitz (hüüdnimega "Moos"). Tema abiliseks agentide värbamisel ja nende tegevuskohta saatmisel oli kapten Oskar

¹ 1943. a jaanuaris levitati rindel kindral Andrei Vlassovi nimel "Vene Komitee" poolt allakirjutatud üleskutset, kus teatati Vene Vabastusarmee loomisest. Hitler ei nõustunud aga mingi vene armee loomisega. 1943. a kevad-suvel pandi Vlassov oma saksakriitiliste ülesastumiste pärast koduaresti, kus ta viibis kuni järgmise aasta suveni. 1944. a novembris kuulutas Vlassov Prahast välja Venemaa Rahvaste Vabastamise Komitee manifesti. 28. jaanuaril 1945 võttis Vlassov üle nimetatud komitee relvajõudude juhtimise. Pärast Saksamaa kapituleerumist jäid Vene Vabastusarmee sõdurid Ameerika ja Nõukogude vägede pihtide vahele Edela-Tšehhimaal. 2. augustil 1946 teatas TASS kindral Vlassovi ja teiste Vene Vabastusarmee juhtide hukkamisest Moskvas. (Kommunisti-českij režim i narodnoe soprotivlenie v Rossii 1917–1991. Moskva, 1997. lk 54–56).
² Leonid Barkov, Abwehr Eestis. Tallinn, 1974, lk 23. (Leonid Barkov oli ENSV julgeolekutöötaja aastatel 1945–1969.)

Ruddin³ ("Regen"). Olev Reintalu, kes oli Tartu Omakaitse organiseerija 1941. aasta suvel, sai kapteniga tuttavaks juba samal aastal. O. Ruddin tuli Eestisse 18. armee juures loodud *Abwehr*-grupi luureosakonna "1c" koosseisus.⁴

Balti riikide salakuulajad – esimesed tõelised rahvuslased

O. Reintalu kohtas kapten Ruddinit taas Tallinnas 1943. aasta algul. Kapten rääkis, et ta olevat just saabunud Saksamaalt ülesandega luua Eestis raadiovastuvõtjatega varustatud informaatorite võrk. Kõigepealt peab ta aga leidma sobivad isikud, kes teeksid läbi spetsiaalse väljaõppe Saksamaal. Reintalu suhtus ettevõtmisse üsna skeptiliselt, kuna arvas, et eestlased suhtuvad sakslaste kasuks töötamise äärmiselt negatiivselt. Ruddin aga teatas,

³ Kapten Ruddin oli juba kogenud luureohvitser. Enne Teist maailmasõda teenis ta Saksa armees Leedu piiri ääres (ERAF, SM f 130, s 13059, 2. k, l 293; f 130, s 15041, 2. k, l 357) ja juba Esimese maailmasõja ajal olevat ta seignelnud luureülesannetega Balti riikides. (ERAF, SM f 130, s 13772, l 88p)

⁴ Eesti Riigiarhiivi Filiaal = ERAF, SM f 130, s 15260, 2. k, l 396.

⁵ A. Mäehans tuli Eestisse "1c" luuregrupis koos kapten Ruddiniga.

⁶ Cellariuse büroo kohta vt: Jukka Rislakki, *Abwehrin valokuvia Suomesta ja Viroota 1935–1944*. Sotilasaikakauslehti 6–7 1999; Jukka Rislakki, *Abwehr ja Eesti*. – Eesti Ekspress 30.09.1999.

⁷ ERAF, SM f 129, s 4325, 1. k, l-d 184–185.

⁸ Karl Jürgenson töötas residendina Võru maakonnas.

⁹ ERAF, SM f 129, s 4325, 1. k, l 239.

¹⁰ V. Saarsen ilmus pärast sakslaste tulekut 1941. a Eestisse Soome sõjaväelise esindajana, kes pidi korraldama soome rahvusest isikute saatmist Soome. Tema tegelik eesmärk oli organiseerida siin Inglise luure tööd. 1942. a töötas Saarsen "Abwehrstelle-Reval'is" ja kasutas sealset kanaleid samuti Inglise luure huvides. 1943–1944 oli ta Saksa vastuluure Eesti osakonna ülem Tartu-Võru-Petseri ringkonnas. (ERAF, SM f 138, n 1, s 12, l-d 26–27)

¹¹ ERAF, SM f 129, s 4325, 1. k, l 199.

¹² Samas, l 185.

et sellele vaatamata on tal juba üks eestlane leitud – Artur Mäehans⁵, kes parajasti töötavat Cellariuse büroos⁶. Kapten Ruddin tegi ka O. Reintalule ettepaneku hakata agentide värbajaks, kuid viimane keeldus.⁷

O. Reintalu töötas 1942. aasta keskepaigast kuni 1944. aasta aprillini "Abwehrnebenstelle Reval" ("Anst-Reval") residendina Tartu ja Petseri maakondades, nii et sakslastele oli ta usaldusväärne isik. Oma ja teiste meelsuse kohta sel ajal tunnistab ta aga hiljem kindlalt, et "kõik kolm – Saarsen, Reintalu, Jürgenson⁸ – olime rahvuslased ja töötasime "Anst-Reval"-is mitte sakslastega koostöö pärast, vaid teatud rahvusliku liini teostamise pärast."⁹ Villem Saarsen¹⁰ pidas väga tähtsaks põhimõtet, et aruanded eestlaste suhtumisest maa okupeeritud sakslaste ettevõtmistesse oleksid kirjutatud eestlaste endi poolt. Oli teada, et need ettekanded läksid läbi Tallinnas asuva "Anst-Revali" keskuse Saksa vägede ülemjuhatusel. EÜSi liikmena kuulus O. Reintalu nn Postimehe toimetuse ringkonda, mis oli tuntud oma rahvusliku meelsuse poolest ka Saksa okupatsiooni ajal. Reintalu nimetab seda ka Vernerihohviku seltskonnaks, kuhu kuulusid Tiiu Oinas-Mikiver, Ilmar Mikiver, Jaan Kross, Enn Sarv, mõnikord lisandusid nimetatutele veel Lembit Kriisa ja Johan Mühlberg.¹¹

O. Reintalu ütles oma ülekuulamistel Nõukogude julgeolekuorganites, et veidi aega pärast kohtumist kapten Ruddiniga tulnud ta äkki mõttele, et võib-olla oleks raadioside korraldamise võimalusest huvitatud illegaalselt tegutsevad Eesti rahvuslikud tegelased, kellega ta teadis olevat sidemeid T. Mikiveril.¹² Samuti oli talle teada, et nimetatud ringkondades otsiti võimalusi oma väeosade moodustamiseks ja sinna vajati väljaõppinud radiste. Seepärast tegi O. Reintalu Tiiu Oinas-Mikiverile ettepaneku minna õppima Saksa luurekooli. Esiteks sellepärast, et omandada seal vajalikud oskused, ning teiseks, et saada kerge vaevaga raadiovastuvõtja.

Tiiu Oinas-Mikiver kohtus major Marwitzaga, "Wally" staabi¹³ alluvuses tegutsenud Nordpoli (laager I) ülemaga 1944. aasta jaanuari algul O. Reintalu korteris. Küllap jättis sarmikas noor kõrgharidusega eesti neiu Saksa

Tiiu Oinas-Mikiverile
antud valepass
Erna Märjamaa
nimele.

majorile suurepärase mulje, sest viimane väitis, et "Balti riikide salakuulajad on esimesed tõelised rahvuslased, kellega tal on võimalus koos töötada".¹⁴ T. Oinas-Mikiver kirjeldab nendevahelist kõnelust järgmiselt: "Olin üldiselt väga vaikne. Teatasin major Marwitzale, et tahan õppida saksa luures radistiks ja kavatsen igal juhul ka nõukogude ajaks jääda Eestisse. Hirmus jutuka Reintalu kõrval jäi tal must hää mulje. Ütlesin ka talle, et mu mees on Soomes ja et jään rahvuslasena siia, mitte saksa agendina. Nimena mainisin Grünwaldi, mille all hakkas õppima ja Riiga sõidan. Major Marwitz oli väga nõus ja pidas mind ideaalseks agendiks saksa luuretoos."¹⁵

Nõukogude spioonid, desertöörid ja rahvuslane...

T. Mikiver sõitis raadiokooli õppima 1944. aasta veebruari algul. Riias õppis sel ajal kolm eesti gruppi. Esimesse kuulusid peale tema veel Anton Tamm (pseudonüüm), Karl Kessler, Vambola Rohtvee ja Herbert Kaljuste. Teises grupis õppis neli ümbervärvatud Nõukogude radisti: Stepan Leidas, Hugo Kaar, Villem Vaher ja Alfred Ratberg. Kolmandast mainib T. Mikiver vaid kahte: Ants Sarapit ning Jüri Hankot.¹⁶

Tegelikult võtsid koos Jüri Hankoga hiljem Neuhofoi laagris toimunud väljaõppest osa veel Lembit Riomar, Eduard ja Helju Tuulse ning Benita Arro. Kolm viimati nimetatut Riia raadiokoolis õppida ei jõudnud.

Värbamistöoga tegelesid Eestis kaptan Ruddin või tema lähimad abilised Artur Mäehans ("Martinson") ja Leonhard Mathiesen ("Renner"). Smerši operatiivsalkade poolt kinnipeetud Saksa luureagendid pandi ülekuulamistel üsna üksikasjalikult jutustama, kuidas nad värvati. Järgnevalt võiks nende andmete põhjal igauhe kohta ära tuua tema Nordpoli sattumise loo.

¹³ 1941. a juunis loodi *Abwehr* süsteemis staap "Wally", juhtimaks igasugust spionaaži- ja diversioonitegevust sõjas NSV Liidu vastu. Staap "Wally" juhtis komandosid ja grupe, mis saadeti armeegruppide juurde luureks, diversioonideks ja õnnetustööks. Staap "Wally" oli mõeldud vahetuks sidepidamiseks kindralstaabiga ja asus Ida-Preisimaal Nikolaikenis samas kohas koos nii füüreri kui ka kindralstaabi peakorteriga. (Vt: L. Barkov, *Abwehr Eestis*, lk 53; Paul Leverkuehn, *Der geheime Nachrichtendienst der Wehrmacht im Kriege*. Frankfurt am Main, 1964, S 133.)

¹⁴ ERAF, SM f 130, s 13772, l 89p.

¹⁵ Samas.

¹⁶ Samas, l 90p.

1943. aasta 2.–3. juuni ööl heideti Alfred Ratberg ja Villem Vaher Nõukogude parašütistidena Eestisse. Nad maabusid Kunda lähedal, kus juba mõne päeva pärast Omakaitse mehed nad kinni nabisid. Kõigepealt viidi nad Rakverre ülekuulamisele ja sealt edasi Tartu vanglasse, kuhu Ratberg jäi poolteiseks kuuks Leningradi luurekooli kohta tunnistusi andma. V. Vaher saadeti aga Tallinnasse *Abwehri* staapi. Tal kästi võtta ühendus Nõukogude luurekeskusega.¹⁷ Kuu aega kestis raadiomäng, mille jooksul V. Vaher saatis Leningradi mitu desinformeeriva sisuga radiogrammi. Lõpuks tuli sealt "tublile nõukogude luurajale" korraldus koheselt tagasi pöörduda, siis katkestas *Abwehr* mängu ning V. Vaher saadeti Viljandi sõjavangilaagrisse.¹⁸ Hugo Kaar mobiliseeriti samuti 1941. aasta juulis Punaarmeele. Sõjatee viis teda tööpataljoniga Tšeljabiniskisse. 1942. aasta jaanuaris arvati ta Eesti laskurdiviisi koosseisu, kust ta sattus Leningradi punalaevastiku luureosakonda ning sealtkaudu suunati õppima Olgino luurekooli. 1943. aasta mai lõpuks oli H. Kaar spionaažialase väljaõppe saanud ning heideti Eestisse ülesandega hakata koguma andmeid sõjaliste objektide kohta Tallinnas. Sinna jõudes andis Kaar aga end kohe üles kui Nõukogude spiooni. Käies läbi ülekuulamiste kadalipu nii *Abwehri* kui ka julgeolekupolitsei liinis, suunati ta lõpuks samuti sõjavangilaagrisse Viljandis.¹⁹

1943. aasta oktoobris konvoeeriti osa sõjavange Viljandist Ida-Preisimaale Stalag²⁰,

teiste hulgas ka H. Kaar, V. Vaher, A. Ratberg ja S. Leidas. 1944. aasta jaanuaris kutsuti need neli meest rivist välja ning sõidutati Braunschweigi lähedal asuvasse kohakesse nimega Palga. Kuu lõpul külastas seda paika major Marwitz, kes tegi neile ettepaneku hakata koostööle Saksa luurega.²¹

Artur Mäehans tegutses 1944. aastal värbamistööl üpris aktiivselt ning otsis muu hulgas sobivaid kandidaate luurekooli saatmiseks oma sugulaste seast. Neuhofi laagrisse sõitsid tema soovitusel Karl Kessler ja Benita Arro. 1941. aasta sõjasuvel oli Karl Kessler end koos paari tuhande Punaarmeele olnud eestlasega Staraja Russa all Saksa vägede kätte vangistatud. Neli kuud viibis ta sõjavangina Ida-Preisimaal Stalagis. Novembris koguti seal umbes kaks ja pool tuhat eesti meest kokku, transporditi Valka ning lasti siis vabaks. 1943. aasta lõpul kohtus ta A. Mäehansuga. Too mainis vestluses, et varsti on oodata Eestis üldmobilisatsiooni. K. Kessler aga Saksa armee ridades rindele minna ei soovinud. A. Mäehans lubas talle organiseerida vabastuse sõjaväeteenistuse kohustusest, kui K. Kessler on nõus õppima raadiotelegrafistik.²² Benita Arro rääkis kohtuistungil 1945. aastal, et ta nõustus töötama sakslaste kasuks kartuses, et kui Eestisse tulevad taas Nõukogude väed, siis küüditatakse ta Siberisse. Nõnda otsustanudki ta minna õppima luurekooli, arvestades et väljaõpe kestab 5–6 kuud ning et selle aja jooksul on sõda kindlasti lõppenud. Juhul kui Punaarmee vallutabki uuesti Eesti, siis tema enam kodumaale tagasi ei pöördu ning mingit luureülesannet täitma ei pea.²³

Saksa mobilisatsioonist kõrvalehoidjad haarasid kinni igast võimalusest saada vabastus rindeleaatmisest. Mitmel juhul ei teatanud värbajad alguses sugugi otsesõnu, milles seisneb radistik õppimise eesmärk. Walter Schellenberg²⁴ kirjutab oma mälestustes agentide värbamise kohta, et pärast psühholoogilist ja ideoloogilist ettevalmistust läbisid vabatahtlikud spetsiaalse väljaõppekursuse vastavalt oma tulevasele ülesandele. Tähelepanu keskmes seisis radioalaste teadmiste omandamine.²⁵ Selline oli ka Nordpoli värvatud eesti noormeeste tee. Herbert Kaljuste tutvus

¹⁷ ERAF, SM f 130, s 13059, 2. k, l 69

¹⁸ Samas, l-d 136–137.

¹⁹ Samas, l-d 1–2p, 24–25.

²⁰ Stalag (Stammlager) – interneeritud sõjavangide laager.

²¹ ERAF, SM f 130, s 13059, 2. k, l 26.

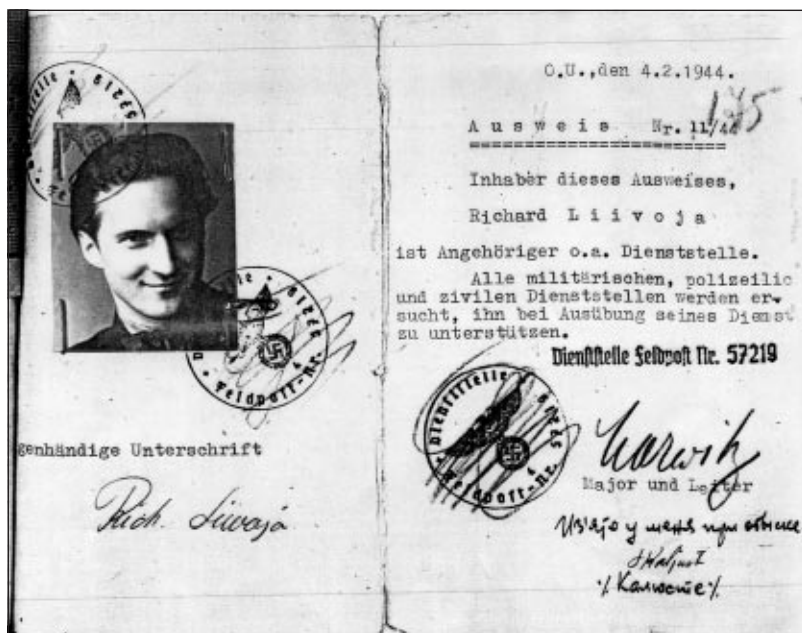
²² Samas, l 173.

²³ ERAF, SM f 130, s 15260, 7. k, l 53.

²⁴ Walter Schellenberg (1910–1952). 1933. aastast NSDAP ja SS liige. Riigi Julgeoleku Peaametis (Reichs Sicherheits Hauptamt) töötas ta kõigepealt valitsusnõunikuna. 1939. aastast IV E osakonna (Saksa vastuluure sisemaal) ülemana. Sõja algul oli W. Schellenberg 6. valitsuse (SD välismaa luureteenistus) ülema asetäitja. 1944. aastal pärast Wilhelm Canarise kõrvaldamist *Abwehrist* läks tema alluvusse ka sõjalaure.

²⁵ Valter Šellenberg. Memuary. Minsk, 1998, lk 292.

Herbert Kaljuste
õppis Riias ja Neuhoferi
õppelaagris
Richard Liivoja
nime all.
Ta arreteeriti
17.10.1944 ja SARKI
erinõupidamise
otsusega mõisteti
talle 28.04.1945
VNFSV Krk § 58-1a
järgi 7 aastat
vabaduskaotust.
1945. aasta oktoobris
suri ta
kinnipidamiskohas
Arhangelski
oblastis.

1943. aasta detsembris A. Mäehansu ja kapten Ruddiniga ühes Tallinna kohvikus. Jutuks tuli Saksa sõjaväkke mobiliseerimine, mille eest paljud on metsa varjule läinud. Kaljuste arvas, et ega temalgi vist muud üle jää. Kapten Ruddin kinnitas aga, et eestlasi peab igal juhul aitama, ja lubas lahkelt korraldada noormehele Taani kaudu sõidu Rootsi. Jaanuaris 1944 sõitis H. Kaljuste koos A. Mäehansuga Riiga ja pandi elama raadiokooli majja. 1944. aasta veebruaris teatas Saksamaalt naasnud O. Ruddin H. Kaljustele, et kahjuks jääb kavatsetud Rootsi sõidu plaan ära, aga et selle asemel võib ta õppida radistiks.²⁶ Vambola Rohtvee lõpetas 1943. aastal kutsekooli ja hakkas töötama elektrimontöörina. Detsembris 1943 kohtus ta ühe etenduse ajal Estonia teatris Renneriga.²⁷ Vestluse käigus küsis noormees Saksa allohvitseriilt, kas sel poleks võimalik sokutada teda tööle kuhugi väeossa radistiks või elektrikuks.²⁸ Renner ütles, et ta võiks õppida raadioasjandust, siis saab vabastuse mobilisatsioonist. V. Rohtvee oli selle pakkumisega nõus.

Jüri Hanko hoidis samuti kõrvale sõjaväeteenistusest Saksa armees. 1943. aasta lõpul varjas ta algul end sugulaste juures Koeru vallas, kuid seal desertööride püüdmiseks kor-

raldatud haarangu järel otsustas ta sõita Tartusse. Jaanuari algul kohtas J. Hanko seal oma kehalise kasvatusõpetajat, kes tutvustas teda kapten Ruddiniga. Küllap Saksa luureohvitser juba teadis, et noormehe olukord tagaotsitava on täbar. Ta teatas autoriteetselt, et sakslased võivad Nõukogude Liidu ja Eesti saab iseseisvaks riigiks, kuid seejuures on vaja aidata sakslasi selles võitluses, ning tegi ettepaneku astuda Saksa luurekooli.²⁹ Lembit Riomar oli saanud 1943. aasta detsembris kuus kuud vanglakaristust Saksa sandarmi peksmise eest. Veebruari algul 1944 vabastati ta ennetähtaegselt seoses üldmobilisatsiooniga. Samal päeval kohtas ta juhuslikult kapten Ruddinit, kes tutvustas ennast kui Saksa luure ohvitseri ja päris L. Riomarilt, kas ta huvitub raadioasjandusest. Ruddin selgitas, et niikuinii tuleb Riomaril minna sõjaväkke, kuid sealt pääsemiseks võib tema organiseerida noormehe saatmise radistide kooli. Riomar võttis selle pakkumise vastu.³⁰ Eduard Tuulse peeti kinni juunis 1944, viidi politseisse, kus ta üle kuu-

²⁶ ERAF, SM f 130, s 13059, 2. k, l-d 267–267p.

²⁷ Samas, l 247.

²⁸ Samas, l 251.

²⁹ ERAF, SM f 130, s 14929, l 45 ja l 87p.

³⁰ Samas, l 110p.

lati ning teatati, et desertöörina kuulub ta mahalaskmisele. Talle anti valida, kas minna kohe rindele või õppida luurekoolis radistiks.³¹

Sõja ajal värvati Saksa luure agendid ja usaldusisikud siiski vaid osaliselt tsiviilelanikkonna hulgast. Suuremas ulatuses võeti aga ette "ümbervärvatud" sõjavangid. Paljud *Abwehri* komandod rajasid endale väikese väljaõppeja varustuslaagri, kus instrueeriti agendi- ning sabotaažigruppe ning anti neile ülesannete täitmiseks vajalik varustus.³²

Ka Eestis suunati mitmed luureülesannetega vaenlase tagalasse saadetud ning seal siis kas kinni võetud või tihtilugu ise ennast üles andnud Nõukogude luureagendid pärast *Abwehri* ja julgeolekuteenistuses ülekuulamise protseduuri läbimist ning väljaselgitatud andmete kontrolli Saksa luurekoolidesse. Ferdinand Rebman³³ kirjeldab antud protsessi järgmiselt. Tabatud Vene parašütistid kuulati kõigepealt üksikasjalikult üle kohapeal asuvas julgeolekupolitsei staabis. Ülekuulamine kestis tavaliselt 2–3 päeva. Pärast seda saadeti kinnivõetud vaenlase agent Tallinnasse SD IV osakonna E-referantuuri, kus toimus juurdlus. Koopiad ülekuulamise protokollidest saadeti koheselt ka Saksa sõjaväeluurele. Sealnt nõuti Nõukogude agent oma käsutusse või jäeti julgeolekuorganite kätte. Enamikul juhtudel värvati Nõukogude luurajad *Abwehri* süsteemis ümber. Side *Abwehri* ja julgeoleku ohvitseride vahel toimus spetsiaalselt selleks E-referentuuri määratud kaastöötaja vahendusel.³⁴

Tüüpiliseks sõjavangilaagriks Eestis oli 1. erilaager, mis asus Viljandis Riia maanteel. Nimetatud laagris hoiti nii poliit- kui ka sõjavange. 1. erilaagri kinnipeetavad jagunesid

nelja kategooriasse. Esimesse kuulusid endised punaväelased, kes olid end vabatahtlikult vangi andnud sakslastele, aga samuti vaenlase poolele üle tulnud Nõukogude parašütistid, radistid, partisanid. See kategooria hoiti heades tingimustes, korralikult toidetult, sest nende ülalpidamine käis *Abwehri* liini mööda. Enamik neist värvati sakslaste poolt ümber ja saadeti spetsiaalsetesse õppe- ja ettevalmistusasutustesse, et nad edaspidi Nõukogude armee tagalasse heita. Samuti värvati nende hulgast vabatahtlikke Saksa armeesse ning valiti välja politseinikke või laagritöötajaid, kes pidid tegema ka vastuluure-alast tööd sõjavangide hulgas.³⁵

Saksa luureorganid värvasid kaastöötajaid põhiliselt kahe kontingendi hulgast. 1944. aasta alguses Nordpoli õppelaagrisse saadetud olid endised Nõukogude spioonid või Saksa armeeteenistusest kõrvalehoidjad. Naisterahvad muidugi olid erandiks. Tiiu Mikiveril oli aga täita hoopis teistsugune ülesanne. Ta lootis luureorganisatsiooni kuuludes seal avanevate võimaluste kaudu kaasa aidata võitlusele Eesti iseseisvuse heaks.

Riia raadiokoolis jättis distsipliin soovida

Radistiks õppima värvatud eestlased said esmase väljaõppe Riias, sealnt saadeti nad edasi Neuhofi õppelaagrisse. Riias paiknev luurekool oli *Abwehri* õppeasutuste üks lüli ning mõeldud just eestlaste ja lätlaste jaoks. Juhatajaks oli doktor Kapp *alias* dr Nüchtern. Raadiosidet õpetas Artur Mäehans, kes olevat kii-delnud oma kursantide ees, et ta on sakslasi hästi teeninud ning selle eest määratud Riia raadiokooli instruktorigks.³⁶ 1944. aasta veebruarist kuni juulikuuni õppis seal, nagu juba ülalpool mainitud, kolm eesti gruppi. Õpilased pidid kasutama pseudonüüme ja mõnel juhul jäidki kaaslaste tõelised nimed üksteisel teadmata.

Distsipliin jättis Riia raadiokoolis soovida. Kohustuslik oli ainult iga päev, välja arvatud pühapäev, kaks tundi enne lõunat ja samapalju pärast lõunat käia Martinsoni juures mor-

³¹ Samas, l 154–154p.

³² P. Leverkus, Der geheime Nachrichtendienst der Wehrmacht im Kriege, S 133–134.

³³ Ferdinand Rebman töötas Saksa okupatsiooni ajal algul Paide julgeolekupolitsei poliitilise osakonna juhatajana ja 1943. aasta veebruarist kuni okupatsiooni lõpuni Kiviõli julgeolekupolitsei B-IV osakonna ülemana.

³⁴ ERAF, SM f 129, s 27603, l 27–28.

³⁵ ERAF, SM f 133, s 10, l 35.

³⁶ ERAF, SM f 130, s 13059, 2. k, l 154p.

set ja raadiovastuvõtjatega ümberkäimist harjutamas. Muul ajal olid õpilased vabad ja isenda peremehed, vaid sõiduks Riias välja oli vajalik kooli juhataja dr Nüchterni luba.³⁷ Kõik said sõjaväelastele ettenähtud toidukaardid ja kuus 300 marka³⁸ taskuraha. Radist loeti ettevalmistuse saanuks, kui ta suutis minutis vastu võtta 70 märki.³⁹

Ümbervärvatud Nõukogude luurajad H. Kaar, S. Leidas, V. Vaher ja A. Ratberg õppisid raadiokoolis kaks kuud – veebruarist aprillini. Aprilli algul vestles kapten Ruddin igähegeraldi ja teatas, et luuretegevust neile õpetada pole vaja, kuna nad on selleks venelaste juures juba ettevalmistuse saanud. Nüüd peavad nad ainult tegema kõike, mis Venemaal õppisid, sakslaste jaoks.⁴⁰ Siis sõitsid nad taas tagasi Nordpoli õppelaagrisse.

Vene Vabastusarmee õppelaagris

Riias viis tulevaste Saksa luureagentide-radistide tee Königsbergi lähedale Neuhofi, kus asus Vene Vabastusarmee õppelaager. See koosnes umbes tosinast puubarakist ja neljast kivimajast. H. Kaari andmeil jagunes laager kolmeks: laager 1 ja 2, kus asusid ainult venelased ja laager 3, kus said väljaõppe NL teistest rahvustest värvatud luurajad. Enamik neist oli pärit Kaukaasiast. Viimasesse osakonda arvati ka eestlased. Laagris valitses sõjaväeline kord. Osa gruppe oli seal õppinud juba üsna kaua, mõningad isegi üle kuue kuu.

Mitmed teistest rahvustest laagrikaaslased olid kinnitanud H. Kaarile, et hiljem nad sakslaste kasuks töötama hakata ei kavatse.⁴¹ Sellel ajal oli sakslastel juba väga raske leida okupeeritud Ida-aladelt vabatahtlikke, kes hakkasid tegema koostööd *Reichi* võidu nimel. W. Schellenberg tunnistab oma mälestustes, et sõja alguse suurtele eelistele nõukogude režiimist vabanemist ootavate hulkade ärakasutamisel ei pööratud õigel ajal vajalikku tähelepanu. Ja suhtumise kohta Vene Vabastusarmeesse ütleb ta, et "kahjuks tunnistasid Hitler ja Himmler Vlassovit liiga hilja, siis, kui Saksa seisis juba katastroofi lävel".⁴²

Õppelaagris harjutati raadiosidet ning saadi sõjaline väljaõpe. Koolis olid ettenähtud järgmised õppeained: raadioside, topograafia, Punaarmee struktuur, sambovõtted, vene relvad, NKVD organid, riviõppus, laskeharjutused, maskeerumine luurel.⁴³ Tiiu Mikiveri mälestused laagrist ja sealsetest õpetajatest olid järgmised: "Raadio väljaõppe tehnilist tööd juhtis allohvitser Krebs ja õpetajaist mäletan paremini K. Lerbergeri, kes oli pärit Viinist, kus ta isa on relvavabriku tehniline juhataja. K. Lerberger õppis muusikat ja sai Viini konservatooriumi lõpetamise puhul mingi tunnistuse eeskujulike tulemuste puhul. /.../ Kui ma ei eksi, töötas laagris radistina, kes laagri telegraafilist sidet pidas, F. Schulz. Ta oli tšellist ja koos Lerbergeriga mängisid mulle Maranenhoferi kirikus ette. /.../ Teoreetilist väljaõpet teostas endine kõrgem vene ohvitser, kes esines Mussini nime all. Mussinist jäi mul mulje kui ainukesest fašistist laagris, muidugi peale majori ja ta sekretäri E. Morgensterni."⁴⁴

Neli eestlast, kes olid ümber värvatud Nõukogude luurajatest, jõudsid Neuhofi laagrisse esimest korda 1944. aasta veebruari lõpus. Väljaõppe seisnes tegelikult rohkem nende Nõukogude luurekoolis omandatud teadmiste ning oskuste kontrollis. Pärast seda viibisid nad jälle kuu aega, s.t aprilli lõpuni, Riias. Siis viidi nad taas tagasi Königsbergi, kus mõne päeva jooksul vormistati kõik vajalikud fiktiivsed dokumendid Nõukogude vägede tagalasse minekuks, anti kaasa varustus ja punaväelase munder.⁴⁵ Pärast nimetatud ettevalmistusi saadeti nad tagasi Riiga, kus lubati kaks päeva enne Eestisse minekut puhata. Hugo Kaar räägib, et nad saabusid aprilli lõpul

³⁷ ERAF, SM f 130, s 14929, l 104p.

³⁸ Võrdluseks võiks mainida, et O. Reintalu sai oma teenistuse eest Saksa julgeolekupolitseis 200 marka kuus. (ERAF, SM f 129, s 4325, 2. k, l 425p)

³⁹ ERAF, SM f 130, s 13059, 2. k, l 181.

⁴⁰ Samas, l 29 ja l 86.

⁴¹ Samas, l 30.

⁴² V. Šellenberg, *Memuary*. Minsk, 1998, lk 292.

⁴³ ERAF, SM f 130, s 14929, l 116p.

⁴⁴ ERAF, SM f 130, s 13772, l 91.

⁴⁵ ERAF, SM f 129, s 18425, l-d 34p–43.

Königsbergist ning jäid peatuma Riia hotellis "Metropol". Seal kutsus kapten Ruddin nad ükshaaval instrueerimisele.⁴⁶ Igähele neist määrati paiknemiskoht ja anti tegevusülesanne.

Pärast Riia radistide kooli lõpetamist saadeti ka teised grupid Königsbergi, et seal harjutada tööd raadiovastuvõtjaga. Mehed elasid laagris, ainult Tiiu Mikiver paigutati Königsbergis hotelli, kust ta sõitis laagrisse loengutele ja treeningutele.⁴⁷ B. Arro jõudis koos oma onuga Neuhofoi laagrisse juuliku viimasel päeval. Ta elas ning õppis raadioasjandust, nagu T. Mikivergi, teistest eraldi ning tema edasijõudmist kontrollis perioodiliselt major Marwitz isiklikult.⁴⁸

Luureagendi ülesandega tagasi Eestisse

1944. aasta kevad-suvel hakkasid väljaõppe saanud radistid Eestisse tagasi saabuma. H. Kaar jäeti Tallinna, A. Ratberg pidi edasi minema Saaremaale, V. Vaher Rakvere kanti ja S. Leidas Viljandisse. V. Rohtvee sai ülesande asuda Paldiski rajooni, Sarap Võrru, H. Kaljuste Pärnusse ning K. Kessler Hageri valda. L. Riomarile määrati asukohaks Tartu ja Tuulsetele Haapsalu. Nii pidi põhimõtteliselt kogu Eesti territoorium luurevõrguga kaetud saama. Kapten Ruddin oli raadiokooli kursantidele juba Riias teatanud, et Eestis antakse igale radistile grupp abilisi, kes peavad hoolitsema nende kaitse, toidu ning varjupaiga eest ja koguma andmeid, mida neil tuleb edastada

keskusesse.⁴⁹ Need lubadused jäid enamikus täitmata.

Radistid pidid hakkama raadiosaatja abil edastama andmeid Nõukogude vägede liikumisest. Andmete kogumiseks oli neil vaja luua informaatorite võrk. Kusjuures salajasi kaastöölisi tuli valida eestlaste hulgast, kes pole segatud poliitikasse, kellel pole sidemeid Omakaitsega ja kes elavad tagasitõmbunult ning võiksid nõukogude võimule tunduda korraliku eluviisiga kodanikena. Tegelikult jäid kõik passiivselt ootama lahendusi rindel, sest sakslastega koostööd teha ilma igasuguse omapoolse huvi ja kasuta ei lugenud keegi eriti meelitavaks ajal, kus võis ennustada võimu peatset vahetumist.

Miks ei soovinud ükski luureradistiks ettevalmistatu oma ülesannet Eestis täitma hakata? Arutledes samuti selle probleemi üle, tuleb P. Leverkuehn⁵⁰ järeldusele, et agentide üheaegne ja koos õpetamine on alati riskantne asi. Selle põhimõtte vastu eksisid sõja ajal peaaegu kõik salaluureteenistused, osalt personali- ning ajapuudusest või sõjast tingitud muudel põhjustel, osalt aga ka mugavusest.⁵¹ Samas, kirjeldades "Erna" grupi tegevust rõhutab ta, et see üritus oli esimene ja võib-olla ainuke kord, kus sakslased luureülesande taolises ulatuses suutsid läbi viia.⁵² Ta ei mõistnud aga tõelist põhjust, miks "Erna" operatsiooni võis lugeda õnnestunuks. Seal oli innustajaks võitlus aadete eest. Hiljem oli see võimalik üksnes illegaalsel teel.

Vaid H. Kaar kasutas õpitud teadmisi ja raadioaparaati otseste luureülesannete täitmiseks. L. Mathiesen tõi talle kaks radiogrammi major Marwitzile saatmiseks. Need puudutasid terroristlike gruppide loomist. Marwitz saatis selle peale vastuse, et Renner pöörduga antud küsimuses major Prosti⁵³ poole.⁵⁴

Harjutamise pärast olevat A. Ratberg paar korda võtnud ühendust Königsbergi raadiojaamaga, kuid sellegipoolest ei soovinud ta hakata töötama Saksa luure kasuks.⁵⁵ Ka K. Kessler võttis üks kord ühenduse Königsbergiga ja palus, et sõnumeid saadetak talle aeglase-malt. Hiljem ta enam mingit omapoolset initsiatiivi luureülesannete täitmiseks üles ei näidanud.⁵⁶

⁴⁶ ERAF, SM f 130, s 13059, 2. k, l 32.

⁴⁷ ERAF, SM f 130, s 13772, l 25p.

⁴⁸ ERAF, SM f 130, s 15260, 3. k, l 683.

⁴⁹ ERAF, SM f 130, s 13059, 2. k, l 264p.

⁵⁰ Paul Leverkuehn (1893–1960). Saksa õigusteadlane ja poliitik. 1941–1944 juhtis ta Abwehraussenstelle Istanbul tööd.

⁵¹ P. Leverkuehn, Der geheime Nachrichtendienst der Wehrmacht im Kriege. S 134.

⁵² P. Leverkuehn, S 142.

⁵³ Major Prost töötas "Abwehrnebenstelle-Reval'is". (ERAF, SM f 138, s 2, l 10)

⁵⁴ ERAF, SM f 130, s 13059, 2. k, l 53.

⁵⁵ Samas, l 112p.

⁵⁶ Samas, l 177.

Juuli keskpaigas jõudis Tiiu Mikiver koos major Marwitziga tagasi Tallinna. 1944. aasta aprillis toimunud rahvuslaste arreteerimise käigus oli teiste hulgas vahistatud Tiiu ema Alma Ostra-Oinas. Tiiu Mikiver palus majorit uurida ema olukorda. Marwitz teatas seepeale, et ta ema vabastatakse, kui tütar hakkab aktiivselt töötama Saksa luure heaks. Selliste tingimustega T. Mikiver ei nõustunud.⁵⁷ T. Mikiveri tulevikuplaanid olid veel üsna julged. Ta kirjutab: "Tallinnas oli mul kava otsida üles kõik need inimesed, kes olid jäänud puutumata arreteerimistest, ja organiseerida uus põrandaalune informatsioonivõrk, mis jääks ka püsima nõukogude ajaks. Mingisugust sidet saksa luurega polnud mul kavatsust pida ega soovinud ma ka mingit kapten Ruddini poolt organiseeritavat võrku."⁵⁸

T. Mikiver asus elama Vaigu tn 3. Sealsamas elas veel L. Mathiesen, kuid nende omavaheline läbisaamine polnud hea. Küllap L. Mathiesen nägi, et T. Mikiver pole eriti usaldatav isik Saksa luures. T. Mikiver ise kirjutab, et oli kord leidnud tema laualt märkmiku, kus seisis mingi nimekiri, millest ta tegi ära kirja. Ta kahtlustas, et need on Saksa luuresse värvatud isikute nimed, ja augusti lõpul, kui ta sai kirja abikaasalt Rootsist, õnnestus tal sama kulleriga see nimekiri Rootsi sealsele Rahvuskomitee tegelastele saata.⁵⁹

Samal ajal, kui Saksa väed alustasid kiiret taandumist Baltimaadest, valmistusid J. Hanko, L. Riomar, abikaasad Tuulsed ja B. Arro Neuhofi laagris Eestisse tagasi sõitmiseks. Neid fotografeeriti fiktiivsete dokumentide jaoks tsiviilsiku, Saksa sõjaväe ja punaväe vormis.⁶⁰ Kõiki instrueeriti üksikult oma luureülesande täitmiseks, kusjuures rõhutati, et elusalt ennast venelaste kätte anda ei tohi.⁶¹ Teine range nõue oli, et raadioside luurajate vahel on kategooriliselt keelatud.⁶² 21. septembril sõitis luuregrupp kogu varustusega Riiga. Järgmisel hommikul viidi nad veoautoga Kilingi-Nõmmeni, kust kästi edasi iseseisvalt oma asumispaika jõuda. Nelja päeva pärast võeti nad kõik aga metsas vastu sattunud punaarmeerlaste poolt kinni.

Saksa luureagentide võrgu loomine Nõukogude Liidu poolt taasvallutatud Eestis ei läi-

nud korda. Sel ajal kui mehi Saksa mobilisatsioon ähvardas, läks Saksa luureorganisatsiooni kuulunud radistidel veel korda värvata endale kohapeal mõningaid abilisi. Vastutasuks anti ju vabastustõend armeeteenistusest. Kuid pärast Saksa vägede taandumist kadus motivatsioon mingeid ülesandeid juba põgenenud okupeerijate kasuks täita. T. Mikiver olevat teatanud oma luureülemaale varustuse kättesaamisel: kui Punaarmee tuleb, siis hakkavad võitlema selle vastu, kas aga hakkavad andma andmeid sakslastele, seda ütlen teile hiljem.⁶³ Sakslastele Tiiu Mikiver hiljem enam midagi ei öelnud, kuid ka Punaarmee vastu ta võitlema hakata ei saanud, sest peeti kinni juba 1944. aasta novembris.

Märkus: Tiiu Mikiveri kohta vt ka Toomas Hellati ülestunnistusi, lk 136.

⁵⁷ ERAF, SM f 130, s 13772, l 27.

⁵⁸ Samas, l 92.

⁵⁹ ERAF, SM f 130, s 13772, l-d 28p–29p.

⁶⁰ ERAF, SM f 130, s 14929, l 72.

⁶¹ Samas, l 134.

⁶² ERAF, SM f 130, s 13059, 2. k, l 32.

⁶³ ERAF, SM f 130, s 13772, l 104.